

Horváth Zoltán: Múltat akartam csinálni a családomnak - Esettanulmány a holokausz utáni zsidó kulturális átörökítés nehézségeiről

Bevezető

Dolgozatom célja a zsidó kulturális átörökítés vizsgálata a szombathelyi Spiegler Tibor életútján keresztül. Zsigmond Anna a mai zsidó iskolákat bemutató tanulmányában (2009) a következőt írja: „Zsidók és nem zsidók sokat beszélnek, vitatkoznak a mai magyar zsidóságról, mindezzel együtt azonban nem sokat tudunk iskolázottságukról, foglalkozási és életmódkultúrájukról. Leginkább a zsidó hagyományok és a valláshoz való viszonyuk terén hiányos a tudásunk. Hihetetlen tény, hogy ismeretlenek a zsidó lakosság népességmozgás-mutatói. Mindezek fényében igen bonyolult kérdés az, valójában kik azok, akik vállalják zsidóságukat.”

Munkám egyik fő motivációja, a fentiekkel összhangban, az volt, hogy jobban megértsük, hogy kik azok, akik magukat zsidónak vallják. A kérdés bonyolult, hiszen a zsidóság vallás, de (Izrael létrehozása óta) államisággal is rendelkező népcsoport is, azonban, mint azt az interjúalanyom is kifejti majd a későbbiekben, Európában nem olyan egyszerű az önmeghatározás sem.

Főleg a nácizmus után nem, amikor egyértelműen faji alapon határozták meg őket. Ezt követően a túlélők önmeghatározása rendkívül nehézé vált, hiszen egy gyilkos, megbélyegző diktatúrát átvészelve kellett saját gyökereikhez viszonyulni. Tzvetan Todorov (2005:109) hívja fel a figyelmet arra, hogy a történelem emlékeinek megsemmisülése, sőt megsemmisítése mindig is létezett az emberiség történetében. A 20. század totalitárius rendszerei azonban az „emlékezet hivatalos tárházain” túl, az emlékezet teljes megsemmisítését kísérelték meg. Az elnyomást átéltek sokszor valóban töltötték is emlékezetüket, feladni kívánták múltjukat, melynek több egyéb ok mellett a megaláztatás miatti szégyenérzet is kiválthatott. (Keszei 2012:19)

Már az is rendkívül érdekes, hogy a túlélők generációja milyen viszonyulási stratégiát alakított ki magában, ám jelen tanulmányomban a holokauszt túlélők gyermekeire koncentrálok. Az esettanulmány azt mutatja be, hogy a következő generáció ezek után zsidó gyökereikből,

kultúrájukból, identitásukból mennyit kaptak a szülőktől, hogy a genocídium után a zsidó kultúrát hogyan öröközték át, már amennyiben ez az átörökítés valamilyen formában egyáltalán megtörtént.

Csókási Adrienn Gereben Ferenc művelődésszociológussal készített interjúja szerint a Kárpát-medencében a többségi társadalomban is egyre kevesebben vannak olyanok, akik hangsúlyoznák identitásukat, „*pedig az identitástudat hozzátartozik a kiegyensúlyozott és harmonikus emberi személyiség szükségleteihez*” (2013:17-19). **A** művelődésszociológus szerint az identitásbeli kötődéseknek már gyermekkorban ki kell alakulni. A haláltáborokból visszatértek között azonban sokan választották azt a stratégiát, hogy zsidó identitásuk elnyomták, így gyermekeiknek nem adták át azt. Pedig, mint ahogy az előbb említett interjúból is kiderül „Az identitás kialakításában, felépítésében és erősítésében nagy szerepe van a családnak, az elsődleges szocializációnak.” (Uo.)

Jelen esettanulmányban is azt az élethelyzetet vizsgálom meg, hogy mi történik akkor, ha a zsidó identitást a szülők replimálják, és gyermekeik csak felnőttkorban szembesülnek saját gyökereikkel. Géczi János a tudásátadással és annak történelmi formáival foglalkozó tanulmányában (2006) a következőket írja: „Az emlékezés, amely a múltból szól, egyben iránymutatást jelent a jelen meg tapasztalásához és a jövő elképzeléséhez. S arról is szól, hogy az embernek milyen kötelezettségei voltak. A kulturális folytonosság az emlékek által valósulhat meg.” De mi van akkor, ha egy történelmi sokkhatás, trauma hatására ez a kulturális folytonosság megszakad?

Ráadásul a folytonossággal ez a fajta szakítás a legősibb zsidó előírásoknak a megtagadását jelenti. Zsigmond Anna (2009) szerint: „A zsidó gyermekek nevelésére, oktatására a zsidó családokat ősidők óta vallási előírások kötelezték. Magyarországon a 12. századtól gazdagabb családok rabbikat (tanítókat) fogadtak gyerekeik mellé házitánítónak. Először a 13. századi törvények tesznek említést zsidó iskolákról (scholae Judaeorum). Az ún. hédereket már 3-5 éves kortól látogatták a fiúgyermekek, hogy azokban – a Szentírásból megszerezhető, a vallási életben szükséges elemi ismeretek elsajátítása céljából – imádságokat tanuljanak, és írni-olvasni is megtanuljanak. Idősebb korukban a jesivákban kifejezetten a Talmud tanulmányozásával foglalkoztak.”

Géczi János is foglalkozik a zsidó hagyományok átörökítésével (2006). Szerinte „*Izrael* a kollektív emlékezést nyelvi úton valósította meg, egy szöveggánont hozott létre. A rögzített szövegekbe rendezett hagyomány a múltba való emlékezésre szólít fel, de ezeket a kinyilatkozott és lezárt hagyományokat értelmezni is szabad. A huszonnégy könyv egy szétszórt nép identitása számára adott közös keretet, a benne rögzítettek jelentették a lehetőséget a törvényekkel és a történelemmel való azonosulásra. A rovásírásos kultúrákban az emlékezés a jogi és közigazgatási emlékezésre szűkölt le – Izraelben kibővült a történelem szférájával. A zsidóság a szöveggánont és az általa kanonizált rítusokat tekintette csupán sérthetetlennek. A kulturális örökség reprezentálója az Ószövetség, amelynek ismerete a zsidó lét kritériuma. A szövegen alapuló kulturális folytonosság azonban korlátozott érvényű: az írott nyelv kizárólag mássalhangzókat ismer, a szöveg megértése így kommentár nélkül lehetetlen. A zsidó hagyománynak csak az lehet részese, akit a közösség bevezet az írás helyes értelmezésébe.”

A fentiek szerint a zsidó előírások a múltba való emlékezésre szólítanak fel, és a közösséghez tartozást a zsidó tudományokban, vallási regulákban való elmélyedést írják elő. Aki tehát ennek a felhalmozott kulturális tudásnak az átadást nem teljesíti, az az egész zsidó kultúrát tagadja meg. Ez egy igen erős döntés. Azonban a gyökerek megtagadása a második generációban is erős identitásválságot okozhat, mint azt látni is fogjuk.

Somlai Péter (1997) szerint a „kulturális átörökítés egy szimbolikus világ fenntartását és folyamatos átadását jelenti”. Dolgozatomban arra keresem a választ, hogy mi történik akkor, ha ez az átadási folyamat megszakad?

Spiegler Tibor^[1] életútja nem volt ismeretlen előttem. A napfényember címmel Boros Ferenc és Kozma Gábor alkotótársaimmal 2013-ban készítettünk egy portréfilmet Spiegler Elemérről, mostani dolgozatom alanyának édesapjáról^[2]. A film szövegének rövidített változata megjelent az Életünk folyóirat 2014. 10. számában (Boros és Horváth 2014). A filmből és a folyóiratban közölt leíratból megtudhatjuk, Spiegler Elemér sorstragédiáját, a holokaust alatt átélt szenvedéseibe is betekintést nyerhetünk. Szubjektív szemszögből nyerhetünk történeti áttekintést. Kevésbé esik azonban szó az identitás kérdéséről. A következőkben viszont a család történetének és jelenének éppen ennek a szegmensét kívántam alaposan körül járni.

Esetleírás

Zsidó azonosságtudat a családban

Spiegler Tibor nem ismerte a nagyszüleit. Gyerekkorában semmit nem tudott a holokausztról, sem nagyszüleiről, sem a családi gyökerekről. Egyáltalán a saját zsidóságáról, vagy a zsidóságról általában. A szülei csak annyit mondtak neki, hogy a nagyszülők már nem élnek.

Felnőtt fejjel úgy gondolja, hogy szülei ezt jól tették, mert nem lett volna egészséges egy kisgyermeknek a holokaust borzalmairól beszélni, vagy arról, hogy kiirtották a családját.

A négy nagyszülőből három halt meg a náci kényszermunkatáborokban. Apai nagyapja 1935-ben a világháborúban hunyt el, amikor Spiegler Tibor édesapja sorkatona volt.

Elmondása szerint mindig talált magának egy „ügyeletes” pótnagymamát, aki valamelyik osztálytársának, játszótársának az édesanyja, nagyanyja volt. A családi házukkal szemben laktak Hafnerék, egy katolikus család. Ők beszéltek először neki a nagyszülőkről, de csak arról, hogy milyen jó háztartást vezetett a nagyanyja, elejtett szavakkal, mondatfoszlányokkal. Inkább ők is kerülték a témát.

A család múltjáról akkor kezdett érdeklődni, amikor először lezsidózták. Elmondása szerint nem rosszindulatból: a környékbeli gyermekek is tudatlanok voltak a témában, de az feltűnt nekik, hogy vasárnap, amikor nekik templomba kellett menniük, akkor ő moziba mehetett. Akkor ezért zsidózták le. Amikor elkezdett a családban érdeklődni arról, hogy mi az hogy zsidó, akkor nem kapott erre magyarázatot. Azt gondolja, hogy édesapja a négy elemijével megsemmisítette volna fogalmazni, hogy mit jelent a zsidóság. Szerinte bonyolult is a kérdés, mert nehéz megmondani, hogy ez vallást jelent, származást, etnikumhoz tartozást. Nem hiszi, hogy édesapja erre tudott volna egzakt választ adni. Édesanyja a „felejtő volt a családban”, aki a családi múltat és tragédiát igyekezte kiradírozni, kitörölni, így tőle sem jött akkor válasz.

Családi háttér

A családi viszonyokat felnőttfejjel részben maga kutatta ki. Apai nagyapja meghalt, amikor édesapja 20 éves lett volna, így a családtörténetének, a családi tudásátadásnak egy jó része már

akkor elmaradt, így édesapja sem tudott mindent a saját családjáról. Ezeket Spiegler Tibor igyekezte később felfejteni.

Az apai nagypapa a KuK-ban, a közös Osztrák–Magyar Hadseregben volt számvevő őrmester. (Az egyetlen fényképen, ami róla megmaradt, a KuK egyenruhájában látható.) Ezenkívül körzeti sahter volt, a rituális vágásokat ő végezte a környéken (Kámon, Bucsú, Torony településeken). Ezért kapott külön pénzt, ám nem túlságosan nagy jólétet jelentett ez. Spiegler Tibor édesapja úgy emlékszik, hogy egy időben a nagypapa egy ügyvéd mellett írók volt, amely azt jelentheti, hogy szépen tudott írni, jól tudott fogalmazni. A családja rohonci származású volt, ám a német mellett nagyon szépen beszélt a nagypapa magyarul is. Felesége, Spiegler Tibor apai nagymama viszont törte csupán a magyart, anyanyelvi szinten németül beszélt. Ő háztartásbeli volt. Négy gyermeket nevelt, ám az egyik leány 1925-ben torokgyíkban meghalt. Az említett szomszéd család, Hafnerék elmondták Spiegler Tibornak, hogy a nagymama szép majorságot tartott kacsákkal, libákkal, tyúkokkal.

Az anyai nagyszülők zalalövőiek voltak. A nagypapa cipőfelsőrész készítő volt. Inasai, segédei voltak. Akkoriban Zalalövő vásártartó város volt, vasútvonala volt, jó helyen feküdt, így a nagypapa jól megélt a mesterségből. A nagymama a családi ház egy részében szatócsboltot vitt (a ház másik részében volt a nagypapa műhelye). Spiegler Tibor gyermekkorában, a megmaradt zalalövői rokonok sokat meséltek a nagypapáról. A településen nagyon sokan ismerték és köztisztelték, például sok keresztény család helyett is kifizette az adósságot, hogy ne vigyék el azok tehenét.

Spiegler Tibor édesanyja megtanulta a cipőfelsőrész készítő szakmát az édesapjától, majd ezt követően élete végéig a cipőszakmában dolgozott, ám négy elvégzett polgári iskolai osztályával abban a korban a saját környezetében átlag feletti végzettséget rendelkezett. Édesapja foglalkozását így tovább vitte, azonban nála magasabb iskolai végzettséggel rendelkezett.

Spiegler Tibor édesapja, mint azt már fent leírtuk, viszont az átlagosnál kevesebb, négy elemi osztályú végzettséggel rendelkezett csupán. Miután otthagyta az iskolát, egy ideig kallódott, mert tanulni nem igazán akart. Teheneket, libákat őrzött, de végül suszterinasnak állt. Ez a választás nagyban meghatározta az életét, mert a választott szakmát nagyon szerette.

A kulturális átörökítés miatt lényeges, hogy a szülők generációját mennyire határozták meg a zsidó hagyományok, identitás, az ő családjuk mennyire tartotta fontosnak a tradíciók átadását.

Az édesanya családja esetében fontos hangsúlyozni, hogy zsinagóga nem volt Zalalövön, igaz szép számú közösség volt, akik zömében kereskedők, iparosok voltak. A nagypapa testvérei között volt bőrkereskedő, kékfestő iparos. A nagypapa egy másik testvére zsidó előjárósági tag is volt. Zsidó hitélet így volt zsinagóga nélkül is. Megtartották a fontosabb ünnepeket is.

Zsidó hagyományok szerepe a családban

Az édesapa vonaláról kiemelendő, hogy a nagypapa sahter volt, így elvárás volt, hogy ő aktívan részt vegyen a zsidó közösségi életben: rendszeresen látogatták a zsinagógát, tartották az ünnepeket. A gyerekek, tehát az édesapa és a testvéreinek generációja már annyira nem tartották be az előírásokat. „Eljártak a zsinagógába, de ha lehetett, akkor ellógták ezt” –mondja Spiegler Tibor. Az édesapa emlékei között szerepelt, hogy az ő apja még hagyományos zsidó módon borotválkozott, fakéssel, krémmel, imaszíjjal, mezűzével, amelyet az ajtófélfán megcsókol.

Spiegler Tibor emlékszik arra, hogy gyerekkorában ezek a mezűzék még megvoltak, sőt jelenleg tok nélkül őrzi is.

Az apai házban a padláson tartották a húsvéti étkészletet is, amelyet csak ünnepkor hoztak le (ezt a készletet nagyrészt széthordták, amíg a család Auschwitzban volt). A család kósermódra étkezett.

Az édesapa az elemi zsidó iskolában végezte. Tanulta a héber betűvetést, és ma is tud olvasni héberül, ám fia nincs meggyőződve, hogy apja érti is-e, amit olvas.

Spiegler Tibor gyermekkorában semmilyen zsidó vonatkozású tárgyat nem látott a családi házban már. Igaz, hogy a csupasz falakig leoptak mindent a apai házban (itt nőtt fel Spiegler Tibor is), de később pótolhatták volna ezeket a tárgyakat. Spiegler Tibor szerint valószínűleg édesanyja miatt nem kerültek vissza, hiszen anyja nem kívánt emlékezni a múltra. Felnőtt volt már, amikor édesanyja elmondta neki, hogy ő Auschwitzban szakított az Istennel. Ennek megfelelően soha nem is lehetett látni rajta, hogy bármit megőrzött volna a hitéből, vagy a kultúrájából. Soha nem járt el a szombathelyi hitközségbe sem. Nem kereste a zsidók társaságát. Volt egy húga, aki körül jobban csoportosultak a zsidók. Az édesanya ezzel a társasággal olykor találkozott, de nem tartotta fontosnak a kapcsolatok ápolását.

Valláskövetés és új identitás a holokauszt után

Édesapja a háború után rendszeresen járt a zsinagógába. Egyedül tért haza az egész családból, így a vallási megfontolásokon kívül jelentős indok lehetett a közösséghez tartozás szándéka, valamint a párkeresés, de az is fontos szempont lehetett, hogy a közösségen belül lehetett híreket szerezni az ismerősök, rokonok sorsáról. Bár tudta, hogy mindenkije ott maradt a koncentrációs táborokban, még némi remény élhetett benne, és a helyi zsidó közösségen keresztül nyerhetett információkat elsődlegesen. A közösségbe való tartozás az 1950-es években megszűnt. A vallásgyakorlást nem vették jónéven a munkahelyeken, és az édesapa '45-ös kommunista párttag lett, amikor hazatért.

Párttaggá válásában közrejátszhatott az, hogy az a kurzus, amely őt és családját koncentrációs táborba küldte, jobboldali volt, és ehhez képest, akik visszatértek nagy arányban határozták meg magukat baloldaliként. Másrészt munkásemberként szóhasználatban, gondolkodásmódjában a kommunista közeg állt hozzá közelebb, az ő szlogenjeiket értette meg jobban. Hitt is abban, amit mondtak neki. Később a rendszer torzulásait észrevette, de nem volt onnan már hova kihátrálni, így egy olyan szerepet alakított ki magának, amelyben a kötelezőeken túl nem vett részt semmi másban.

Az édesanya is hozhatott a családból baloldaliságot. Férjével szemben a kommunista mozgalmon belül szinte mindenben benne volt: Országos Nőtanács, Magyar-Szovjet Baráti Társaság, a pártba stb. Nagyon komolyan is vette a feladatát. A cipőgyárban több embert győzött meg, hogy tegye le az érettségét, vagy végezzen főiskolát. A holokausztról visszatérve a zsidó identitás helyett, baloldali, kommunista identitást vett fel.

Az édesanya nagyon sokat olvasott. Nagy könyvtárral rendelkezett. Minőségi, szépirodalmi művekkel. Mindig volt színházjegye. Spiegler Tibor emlékeiben úgy él az édesanyja, hogy a keze ügyében mindig volt könyv, apja viszont újságot olvasott. Amikor hazaért édesapja mindig az volt az első, hogy elolvasta az újságot.

Az édesanya a családjából (nem a közvetlen családjából, de valamelyik módosabb rokon mintájára) örökölt polgári allűröket is. Minden évben két nagyon jó minőségű ruhát csináltatott magának. Mindig elegánsan öltözött. Manikűröztetett. Minden héten eljárt fodrászhoz fésültetni. Fiának elmesélte, hogy amikor a lágerben kopaszra nyírták a haját, akkor megfogadta, hogyha egyszer újra kinő a haja, akkor arra nagyon fog vigyázni. Ezt még akkor is tartotta, ha otthon alig volt pénz.

A szülők 1945 után ismerkedtek meg. Az édesanya húga Zalalövőről Szombathelyre jött dolgozni. Ők öten voltak testvérek. A három fiú ipart tanult, a legkisebb lány kereskedelmi iskolába járt, a szülők őt tudták igazából taníttatni. Ő a háború után Szombathelyen kapott állást. A férje hadifogságból került haza és nagyon rossz állapotban volt. Spiegler Tibor édesanyja elsősorban azért jött a húga után, hogy tudjon nekik segíteni, de nem is akart Zalalövőben egyedül maradni. Ezt követően 1946. március 31-én házasodott össze férjével. Első gyermekük, lányuk 1948-ban született. Fiuk hat évvel később. A viszonylag nagy különbség annak is köszönhető, hogy az édesanya is rossz állapotban volt akkor még és két szülés nem tudott vállalni (a holokauszt túlélők semmi segílyt, vagy fizikai, illetve lelki rehabilitációt nem kaptak).

Kámont, ahol a család élt, 1952-ben csatolták Szombathelyhez. Kámonban körül-belül 10 család volt zsidó a háború előtt. A szombathelyi zsidósággal nem igazán tartották a kapcsolatot. Az apa, akkor kezdte jobban megismerni a szombathelyi zsidó közösséget, amikor elkezdett a városban suszterként dolgozni. A háború után egy zsidó család maradt csupán Kámonban. Spiegler Tibor így zsidó gyerekekkel nem is találkozott fiatal korában. Elmondása szerint iskolai, gimnáziumi tanulmányai során sem hallott túl sokat a zsidó kultúráról. A holokausztról tanultak, de az oda vezető okokat nem tárták fel mélységében az iskolában sem (ekkor már tudta, hogy szülei holokauszt túlélők), sokkal inkább foglalkoztak ennél a korszaknál a kommunisták szerepével, vagy a partizán mozgalommal.

Iskolai évek: találkozás a zsidó hovatartozással

A zsidóság iránt csak az érettségi után kezdett el érdeklődni, ám ekkor sem annyira mélyen, hogy utána járjon ezzel kapcsolatban bárminek is. Tudta, hogy zsidó. A barátai is tudták, de ha zsidó közegbe került, idegenül érezte magát, mert nem volt bennfentes. Az igazi találkozás a zsidó kultúrával akkor következett be, amikor megismerte a feleségét és összeházasodtak. A feleség tőle hallott először a zsidóságról, hiszen az ő családja ateista volt, így nagyon sokat kérdezett későbbi férjétől, aki azonban nem tudott válaszolni sok mindenre, és ezért szégyellte magát.

A gimnázium után magyar-népművelő szakos tanár akart volna lenni, de egy a magyartanárával való konfliktus miatt nem is ment el felvételizni (tanára ott volt a főiskolai felvételi bizottságban). Ezt követően órasként szakmát tanult. Műszaki érdeklődése és affinitása nulla volt, de szerette a társaságot, és itt már az órák, ékszerészek között bekerült a helyi zsidó társaságba. Ők a rendszer kárvallottjai voltak, hiszen korábban jól menő vállalkozásuk volt, ám KTSZ-be [\[3\]](#) kényszerítették őket. Ők a rendszerrel szemben élesebben, nyíltabban fogalmaztak, mint amit az addigi közegben Spiegler Tibor megszokott. Itt már hallott a zsidó közösség múltjáról és a kulturális szokásokról is. Alanyomat mindig is ez utóbbi, a kultúra vonzotta jobban, és nem a vallási vonatkozás. Húsz éves koráig ezzel a vallási közeggel semmilyen módon nem találkozott, és szerinte nagyon nehéz hívó emberré válni, ha nem ilyen neveltetést kapott. Gyermekkorában sokkal több ismerettel rendelkezett a katolikus vallásról, mint a zsidóról, hiszen a szomszédban lakó barátja katolikus volt, és sokszor játszották el a katolikus szertartásokat, ministrálást,

áldozást. Spiegler Tibor pontosan tudott minden részletet. Egy másik szomszédasszonytól mindig kapott süteményt, de ilyenkor el kellett mondani neki a Miatyánkot (gyermekkorában ezt nagyon nem szerette, de csak felnőttfejjel jött rá utólag, hogy ez milyen megalázó egy zsidó gyermekkel szemben). A szülei ezért nem szóltak rá, de a zsidó rituálékba sem avatták be. Azt sem igazán tudta, hogy mi az, hogy vallás.

Az általános iskola első két évét a kámoni iskolába járta. Egy alkalommal épp hazafelé tartott az iskolából. A többi gyerek hittanon volt. Jött vele szembe egy pap és számon kérte, hogy miért nincs hittanon. Azt sem tudta igazán, hogy mi az a hittan óra, és azt sem, hogy miért nem jár oda. (Zsidó hittanra sem járaták a szülei. A vallást annyira nem tartották fontosnak, hogy Spiegler Tibort Ábrahám szövetségébe sem vették be, nem került sor a körülmetélésére. *[Az első körülmetélést Ábrahám végezte el Isten parancsára 100 évesen, amikor egyetlen gyermeke Izsák megszületett. (De Vries 2000)]* Ez egy zsidó család esetében nagyon éles szakítást jelent a zsidó hagyományokkal.) A pap azt mondta neki, hogy a pokol tüzén fog elégni. Ez egy óriási trauma volt számára, amelyre a mai napig emlékszik. Nem értette, hogy azért mert nem vesz részt valamin, amiről azt sem tudta, hogy mi az, valami borzalmas körülmények közé fog majd kerülni. Sírva ment haza. Otthon érdeklődött a pokolról, istenről, de az édesanya annyival próbálta csak megnyugtatni, hogy nincs pokol, nincs isten, az egész csak egy kitaláció. Az eset nagyban meghatározta a papsághoz, illetve a valláshoz való viszonyát. Érdeklődése ezért fordult a későbbiekben inkább a zsidó kultúra és kevésbé a zsidó vallás felé. A zsidó vallást nehezebben tudta megfogni, megfejtteni, mint a zsidó kultúrát. Amikor később rájött, hogy a vallás és a kultúra nagyon szövevényesen összefüggnek, akkor kezdte jobban megérteni a vallást is.

A Kádár-rendszerben zárt, nem annyira nyilvános keretek között működött a zsidó hitközség Szombathelyen. A zsinagógát eladták, mert a közösség kicsi volt, nem tudták fenntartani. Helyette egy imatermet kaptak. A kis közösség akkor is összejárt, amikor már nem volt rabbi. A pénzeket megtartották, imát mondtak, sokszor csak kártyáztak. Ám ezzel a működő közösséggel semmilyen kapcsolata nem volt akkor a Spiegler családnak. Még a zsinagóga, vagy a hitközség közelébe se vitték őt a szülők. Egyetlen egy kapcsolódási pont volt: középiskolás korától kezdve minden évben elment édesanyjával a holokauszt megemlékezésekre, de a zsinagógába nem, csak a temetőbe (édesapja ekkoriban Pesten, Pécsen dolgozott). Ezeket a megemlékezéseket unta: nem volt kellő háttérismerete, nem voltak ismerősök a megemlékezők között, idegen volt a közeg számára.

Átörökítés a következő generáció számára

A pont, amikor nagyon elkezdett belemélyedni a zsidó identitása felkutatásába az volt, amikor a gyerekei megszülettek. Azt érezte, hogy ez az a pillanat, amikor ebbe az irányba lépnie kell, mert át kell a gyermekei számára adni olyan tudást, amellyel ő maga sem rendelkezett. A helyi kulturális életben már az érettségi körül benne volt, mert második unokatestére fotóművész, így remek művészi kapcsolatokkal rendelkezett. Ám a zsidó hagyományokról nem volt kellő tudása. Ekkor nagyon alaposan elkezdte kutatni gyökereit. Összeszedett mindent, amelyről azt gondolta, hogy majd számot kell adnia a gyermekeinek. Ekkor viszont lépten-nyomon a zsidóságával találkozott. Ha valami iránt érdeklődni akart, akkor szembesülni kellett vele, hogy nincs, akit megkérdezzen, mert meghalt. Ki kellett maga számára deríteni, hogy miért halt meg? Miért felejtett el az édesanyja annyi mindent? Miért van egy hosszú szám a nagynénje karjára tetoválva? Jöttek elő a kérdések, amelyekre felnőtt fejjel kellett kiderítenie a válaszokat.

Édesapja 72 éves volt, amikor az 1970-es évek végén nyugdíjba ment. Ezt követően kezdett el ismét a zsidó közösségbe járni péntekenként, valószínűleg a társaság miatt. Fia ekkor már elkísérte őt többször. Édesanyja halála után érezte azt, hogy számára minden pénteken kötelező a pénteki istentiszteleten részt venni. Nem zsidó módon, hamvasztva temették el. Nem rabbi temette, de a zsidó temetőben nyugszik. Ezt követően Spiegler Tibor minden pénteken eljárat káddíst mondani. A káddís egy istent dicsőítő ima, amely „mély gyászban is hirdeti Isten igazságosságát” (Jólesz 1987). Arra gondolt, hogy ezzel helyre teszi a saját mulasztásait, édesanyja mulasztásait. Gépiesen mondta fel az imát, nem tudta pontosan, hogy mit mond, hiszen nem tud héberül olvasni.

Ezt követően, míg a 105 évesen ma is élő édesapja fizikálisan bírta minden pénteken elmentek imádkozni, a közös ünnepekre. Spiegler Tibor gyermekei is mentek velük, annak ellenére, hogy ezt nem erőltette rájuk, hiszen másik oldalról nem zsidó felmenőik vannak. Ennek ellenére a népszámláláskor a gyermekek is zsidó vallásúnak vallották magukat mind a ketten, holott a zsidó törvények szerint nem számítanak zsidónak, hiszen az anyai ágon öröklődik. A gyermekek hordják a Dávid csillagot is. Spiegler Tibornak édesanyja vett egy Dávid csillagos medált. A népszámlálás után pedig ő vett egyet-egyet a gyermekeknek, hogy ha már zsidónak vallották magukat, akkor ezzel erősödjön kicsit az identitásuk.

Az istentiszteletre járás ellenére sem lett vallásos. Többször érzett késztetést arra, hogy jobban elmélyüljön a vallásban, hátha azzal a hite is megjön, de ez nem következett be. Ettől függetlenül zsidó identitása mára már az életének szerves része. Eljutott oda, hogy édesapjánál, akinek az életében nem volt jelen a zsidó kultúra, jóval többet tud. A családtörténetéről is. Náluk nem az édesapa mesélt a családi gyökerekről, hanem fordítva, alanyom mesélt édesapjának, amikor kikutatta a családfát, akkor tudta meg apja is, hogy a család Morvaországból származik.

Feleségére az édesapa azt szokta mondani, hogy ő egy nagyon jó zsidó. Egyrészt hagyta, segítette, hogy férje megtalálja a gyökereit. Másrészt a feleség megtanulta a zsidó ételek készítését. Olyan rántott maceszt csinál az édesapának, melyet csak annak édesanyja készített amikor az apa gyermek volt.

A nővérének nincs viszonya a zsidósághoz. Ebben lehet hárítás is. Amíg édesanyjuk élt, addig eljárat a holokauszt megemlékezésekre. Azt követően sokáig nem. Akkor változott kicsit ez, amikor édesapjuk újra elkezdett ragaszkodni a zsidósághoz, de elsősorban azért, hogy az apai kívánságnak megfeleljen. Érdeklődése a múlt, a gyökerek, az identitás felé nincsenek. Férje katolikus volt. Katolikus templomi esküvőt tartottak. Gyermekei meg vannak keresztelve.

Spiegler Tibor maga számára a következőként határozza meg a saját zsidóságát: „Egy teher. Egy teher, amellyel örök életemben birkózni fogok. Egy nagyon keserves kapcsolat, ami nélkül nem nagyon tudnám elképzelni az életemet. Ezer szállal kötődöm hozzá. Ebbe haltak bele a nagyszüleim. Ebbe halt bele az összes rokonom. Jó teher, amelyet cipelni kell. Rám ezt mérte a sors, hogy ezzel birkózzam meg. Nagyon nehéz. (Vallásos zsidónak lenni is nehéz. Ne felejtjük el 613 mózsesi törvény van.) A zsidóság jelen van az életemben. Napi szinten jelen van az életemben, mert napi szinten szembesítenek a hovatartozásommal mások is, a világ is. Tehát figyelmeztetnek is rá sokszor, hogy nehogy elfelejtsem, hogy hol a helyem, és ezért van bennem félelem is. Nem elsősorban önmagam, hanem a családom miatt. De most már eljutottam oda, hogy nem tudok megnézni egy filmet vagy egy festményt, nem tudok elolvasni egy könyvet, ha van benne zsidó vonatkozás, anélkül, hogy ne váltson ki belőlem azonnal valamilyen érzelmi reakciót. A zsidóság belém épült akkor is, ha nem vagyok vallásgyakorló. Jó zsidó lettem. Egyrészt mert szembe néztem a zsidósággal. Másrészt helytörténettel foglalkozó ember lettem a zsidóságom révén. A

zsidóságomnak „köszönhetem”, hogy semmi nem maradt körülöttem, és mindent magamnak kellett felderíteni. Nagyon szerencsés vagyok, hogy ezt az utat megtaláltam. A helytörténeti kutatással nem akartam eleinte semmi mást, mint hogy megnézni azt a közeget, amelyikben a nagyszüleim éltek. Hátteret akartam csinálni a családomnak. Múltat csinálni a családomnak. Ez megtörtént. Erre nem mondhatja senki, hogy ez nem egy micvá, egy zsidó jócselekedet. Hogy én egy hátteret adtam, hogy fölkutattam, hogy alapokat adtam, hogy a gyermekeim tudják honnan jöttek, és ez alapján el tudják dönteni, hogy merre menjenek. Ez valószínű, hogy tetszik Neki.” –mondja Istenre utalva. „Nekem is” –teszi hozzá.

Összegzés

Kronstein Gábor a holokausztoktatásról szóló tanulmányának (2006) elején így foglalja össze a hazai magyar zsidóság múlt század eleji helyzetét: „A 20. század első felében Magyarországon élt Európa harmadik legnépesebb, valószínűleg leggazdagabb, erős kulturális hagyományokkal rendelkező zsidó közössége. Lélekszáma 1941-ben a trianoni határokat véve alapul, 490 ezer, a visszacsatolt területeket is hozzászámolva 825 ezer fő. A zsidóság 1918-ig akadály nélkül illeszkedett be a fogadó társadalomba. Meggyorsította a polgárosodást, az iskolázottság folyamatát, az urbanizációt és a magyarosodást.” A integrálódási készség a zsidó kultúra megőrzésével párosult. Ezt a folyamatot törte derékba a szélsőjobboldali, nemzeti-szocialista eszmerendszer európai megerősödése és hatalomra jutása. A diktatúra millió ember haláláért felelős. Végső célja, az európai zsidóság teljes megsemmisítése mégsem sikerült: a világháborút elvesztették, és számosan túléltek a haláltáborokat is. A náci borzalmak hatása azonban így is pecsétet nyomott az életben maradtakra, akik közül sokan megtagadták saját kultúrájukat. A zsidó kulturális átörökítés a háborút követő generációnál megszakadt: az apák elhallgatták gyökereiket fiaik elől.

A kommunizmus a zsidó megbélyegzéssel szembeni menedéket, egyenjogúságot ígért a zsidók számára. (Szász 2012) A Spiegler szülők ezt a sémát követték.

Az általam vizsgált esettanulmányból azonban az derül ki, hogy a családi, kulturális gyökerek erősebbek, mint azt gondolnánk, és akkor is a felszínre törnek, ha azokról (bármilyen okból) mélyen hallgat a szülők generációja. A megjelent identitás azonban nem egy hagyományozott, hanem az alany saját maga számára konstruált azonosság, amely kismértékben merít a családi tudásból, nagyobb mértékben az informális, autodidakta tanulóssal létrejövő ismeretekből, melyben a zsidó és nem zsidó vallási, kulturális, történelmi értékek vegyülnek, és hoznak létre egy szilárd azonosságtudatot.

Alanyom őszintén beszélt a kényesebb témákról is. Nem idealizálta a saját viszonyát a zsidó identitásához. Jelenleg teljes életet él. Öntudatos. Ám ehhez kellett, hogy saját maga birkózzon meg családi múltja feltárásával és kulturális identitásának felfedezésével. Gyermekei úgy nőttek fel, hogy már tisztában voltak apai ágon való hovatartozásukkal. (Első unokája is megszületett már.) A Spiegler családon belül megfigyelhető kulturális tudásátadási magatartásmódok tehát jelentősen különböznek. A zsidó hagyományokba beleszületett szülők (a fent már bemutatottak szerint) identitásukat nem adták tovább gyermekük számára. Alanyom a gyermekkor után felvett identitástudatát tovább adta fiainak, akik bár vegyesházasságba születtek, mégis vállalják zsidó hovatartozásukat.

Egy következő dolgozatban azt is érdemes lenne megvizsgálni, hogy a holokauszt utáni harmadik generáció, Spiegler Tibor gyermekei hogyan viszonyulnak zsidó kulturális kötődésükhöz, és azt hogyan kívánják (ha kívánják) továbbadni saját gyermekeik számára.

Felhasznált irodalom:

- Boros, Ferenc – Horváth, Zoltán (2014): A napfényember. In: Életünk, LII. évf. 10. szám, 50–53. pp.
- Csókás, Adrienn (2013): A gyermeknek bele kell nőnie a hagyományokba. In: Új Köznevelés, 69. évf. 2. szám, 17–19. pp.
- De Vries, S. P. (2000): Zsidó rítusok és jelképek. Talentum Kiadó, Budapest.
- Géczi, János (2006): A tudásátadás történelmi formái és az iskola. In: Új Pedagógiai Szemle, 54. évf. 6. szám. <http://folyoiratok.ofi.hu/uj-pedagogiai-szemle/a-tudasatadas-tortenelmi-formai-es-az-iskola> Letöltve: 2018. január 18.
- Jólesz, Károly (1987): Zsidó hitéleti kislexikon. Korona GT, Budapest.
- Keszei, András (2012): Jelentés, törés, identitás. In: Bögre Zsuzsanna, Keszei András és Ö. Kovács József (szerk.): Az identitások korlátai – Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől. L'Harmattan, Budapest.
- Kronstein, Gábor (2006): Holokauszt – érdek – jellem – nevelés. In: Új Pedagógiai Szemle, 54. évf. 6. szám. <http://folyoiratok.ofi.hu/uj-pedagogiai-szemle/holokauszt-erdek-jellem-neveles> Letöltve: 2018. január 20.
- Somlai, Péter (1997): Szocializáció – A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata. Corvina, Gyula
- Szász, Antónia (2012): Progresszív judaizmus Magyarországon: Identitás-(re)konstrukció reform zsidó közösségben. socio.hu, 2. évf. 2. szám. http://socio.hu/uploads/files/2012_2/szasz.pdf Letöltve: 2018. január 30.
- Todorov, T. (2005): A rossz emlékezete, a jó kísértése – Mérlegen a XX. század. Napvilág Kiadó, Budapest
- Zsigmond, Anna (2009): Zsidó iskolák a 21. század küszöbén. <http://ofi.hu/tudastar/zsidó-iskolák-21-század> Letöltve: 2018. január 17.

[1] Spiegler Tibor 1954. július 19-én született Szombathelyen. Korábban a határőrség, jelenleg a Belügyminisztérium dolgozója. Hivatása mellett helyben ismert helytörténeti kutató, magángyűjtő. Kutatásaiból gyakran tart előadásokat, ismeretterjesztő tevékenységét a közösségi oldalakon keresztül is végzi. Gyakran publikál, többek között a Vasi honismereti és helytörténeti közlemények című folyóiratban (pl: *A szombathelyi Szent István-parki KIOSZK története I. rész, Vasi honismereti és helytörténeti közlemények 2005. 2. szám 54–81. o.; A szombathelyi Szent István-parki KIOSZK története I. rész, Vasi honismereti és helytörténeti közlemények 2005. 3. szám 66–82. o.; Fábíán Gyula Emlékezete, Vasi honismereti és helytörténeti közlemények 2007. 4. szám 86–89. o.*). Gyűjteménye darabjaiból is gyakran ad közre különböző kiadványokban. Felesége általános iskolai tanár. 1979-ben házasodtak össze. Első gyermekük 1982-ben, második 1985-ben született.

[2] Boros Ferenc, Horváth Zoltán és Kozma Gábor (2013): A napfényember. Interneten elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=XKVKixKMrBc> Letöltve: 2018. január 30.

[\[3\]](#) Kisipari termelőszövetkezet